

ЛІНГВІСТЫЧНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ ГУМАРУ Ў ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЕ ЯКУБА КОЛАСА

Ю. В. Назаранка, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

З самых старадаўніх часоў трапныя, глыбокія па змесце і цікавыя па форме выразы прыцягвалі да сябе ўвагу. Дзякуючы сваёй універсальнасці (блізкасці лаканічнасцю і дакладнасцю да навукі, а якай вобразнасцю і глыбінёй семантыкі – да мастацтва), яны сталі дзеяснымі сродкамі у барацьбе з будзённасцю і аднастайнасцю чалавечага маўлення. Пра гэта сведчыць той факт, што большасць літаратурных шэдэўраў літаральна “распалася” на афарызы. Беларуская літаратурная спадчына таксама багатая на трапныя выказванні. Найцікавейшым, на нашу думку, полем даследавання аўтарскай афарыстыкі з’яўляецца творчасць Якуба Коласа, бо ён быў не толькі майстром слова, але і майстром жарту.

“У нас сёння дзень не пратаў дарма, бо ў гэты дзень мы многа смяяліся” (IX 73) [цытаты падающа па 12-томным зборы твораў Я. Коласа], – заўважае герой трывогі “На ростанях” Лабановіч. Беларуса цяжка ўяўіць па-за межамі той праявы жыцця, што завецца ёмістым словам “гумар”. Смех і слёзы – процілеглыя праявы эмоцый чалавека, яго пачуццяў і рэакцый на іх, і шмат у чым яны выяўляюцца індывідуальна, параўн.: *I раттам смех яго затрос, А ж заходзіў кірнаты нос... (VIII 50)* і *A ўрэшице, кожны плача па сваім бацьку, як умее. (IX 416)*

Разам з тым светаадчуванне Якуба Коласа “у каардынатах гумару” выяўляецца не толькі ў выслоўях, падобных прыведзеным вышэй, але і ў самой моўнай тканцы. Разгледзім сродкі стварэння гумару на сінтаксічным узроўні.

З усіх відаў стылістычных фігур Колас найчасцей выкарыстоўвае для стварэння камізму **параўнанні**: *Прыстаў пабел да гнілых сцен, Як да старой бабулі пудра (VIII 64); I мяккім робіцца паганы – Хоць ты кладзі яго да раны (VI 56); I пратаў, бы ў гноі сліва..(II 387) і інш;*

паўтор: Эй, Сымон, Сымон, Сымон! Не валіся на загон! (III 105); Мы бачым, што мы нічога не бачым, а чаму мы нічога не бачым, мы зараз пабачым (IX 686);

іранічнае проціпастаўленне: Покі жыць ты прыбярэшся – Паміраць табе пара (I 41); Цешыўся старац, што перажыў марац, А прыйшоў ясны май, I панеслі старца ў гай (VIII 236);

перыфраза: *Тут грошай трэба поўна жменя – Не наша голая кішэння..*(VI 74) – падразумываеца беднасць; *Першае яго слова насыла імя той рэчы, якую мужыкі на поле вывозяць* (IV 35) – гэта выслоўе можна аднесці да эўфемістычных перыфразаў;

парадыраванне (прыём, калі бярэцца вядомы тэкст і напаўніяеца іншым зместам): *Прыйшлі, панюхалі, пагаўкалі і зніклі* (IX 630) – парашун. *Пришёл, увидел, победил; Мы бачым, што мы нічога не бачым, а чаму мы нічога не бачым, мы зараз пабачым* (IX 686) – парашун. *Я ведаю, што я нічога не ведаю* (*Сакрат*);

аўтарская прыказка (канструкцыя, па форме блізкая да агульнавядомай прыказкі або выслоўя, але напоўненая іншым зместам, або выкарыстанне часткі прыказкі без змен); *Касцей гарэлка не паломіць!* (VI 45)// *Пар касцей не ломіць*;

Гумар у Якуба Коласа вельмі розны па напалу – ад лёгкай усмешкі, досціпу, жарта да сатырычнага насміхання – і разнастайны па прыёмах выкарыстання ў розных сітуацыях і розных маўленчых мікражанрах: у апісанні, разважанні, партрэце, харектарыстыцы і г. д. [5, с. 15]. Напрыклад, у **апісанні** фактаў і падзеяў: *Сабачае жыццё незайдроснае, але ніякіх павіннасцей сабака не нясе.* (V 13); *Пронька счатілася з Анэтай, а санітарыха з Варажай.* Але ў працэсе сваркі пары мяняліся, як часамі гэта робіцца ў некаторых танцах. (V 186). У **фармуліроўках** правілаў паводзін, прыкмет, звычаяў і пад.: *Калі ідзеши на каханне, а табе свіння на спатканне, - вярніся і сядзі дома.* (IV 178); *Не на тое ж яму вуши, каб на іх садзіліся мухі.* (V 14). У **разважанні** героя: *Пытанне з'явілася: якое слова лепш передае шчырасць і сардэчнасць – “мілая” ці “дарагая”?* (VII 63). У **дыялогу**, які імітуе жанр старажытных узаемапажаданняў:

- *Няхай не падзе на цябе ценъ бярозы, пад якою сядзеў грэк!*
- *Ды не атынішся ты ў становішчы сабакі, які сядзіць на плоце!* (IX 70).

У **адлюстраванні** розных стасункаў: *Гаричок агорнуты пашанай, Хоць ён фаміліі глінянай.* (VI 176); *Прылашчыць Груня – I Магамет на рай свой плюне!* (X 187). У **харектарыстыках** асобы: *О, ты Сальмон у нас вялікі, Як на чытанне, так на лікі...* (VI 184); *Такая постаць, такі від! Нібы яго на трон узнеслі...* (VIII 152). У **“філасофскіх” пытаннях**, заключэннях, прысудах: *Вячэра яшчэ ў палаўніне, а мяне хоць на пупе круці.* (IV 48); *Ён быў раз нават акушэрам, Бо ўсё трапляеца ў жыцці.* (VIII 161).

Камічныя сітуацыі рассыпаны па выслоўях так часта, як па самім жыцці. Пры гэтым для дасягнення камічнага эффекту шырока выкарыстоўваюцца іншыя тропы і фігуры ў якасці “вытворчага” матэрыялу.

Калі шукаць нейкае агульнае абазначэнне адзначанай адметнай рысы Коласавых выслоўяў, то найпрыдатнейшым тэрмінам трэба прызнаць іронію. Іронія як прыём патрабуе пераназывання прадмета або з'явы. У

гэтым яна збліжаецца з эўфемізмам, але “іронія лепей выяўляе дыстанцыю, што захоўваецца ў адносінах да фактаў, паколькі яна амаль заўсёды адмаўляе іх” [2, с. 252]. Пры гэтым іронія можа заставацца спосабам амаль сяброўскага кпіну: *Наішто ты, хлопча мой каҳаны, Украй яйцо з-пад япрука? (VIII 89)* - або ўзвышацца да “сатыры слова гнеўнага” [1, с. 5], напрыклад: *Каб у такім маленъкім папку магло змяічаша столькі нянавісці! (IX 30)*

Іранічнае адмаўленне нярэдка грунтуецца на прымым ужыванні адмаўлення граматычнага (у прыватнасці – у адмоўных парадуннях): *Наогул дубовыя круглякі гэта не тое, што манна нябесная, але... (V 130)*; *Але ж крытык – не грыб, за ночь не вырасце. (V 162)*

Камічны эффект можа дасягацца шляхам нечаканага зніжанага раскрыцця “важкага” слова або спалучэння слоў: *Такі прыемненікі панок – Стаяць бы толькі ў агародзе. (VIII 149)*; *Буржуй, калені голыя I латаны кажух. (II 36)*

Іранічны, гратэскавы, жартаўлівы сэнс прыўносіцца ў кантэкст фразеалагізмамі як сродкам стварэння гумарыстычнага эффекту, паколькі яны “нярэдка ўжо ў самой сістэме мовы характарызуюцца гумарыстычнай значнасцю” [3, с. 1-2]. Так пабудаваны наступныя выслоўі: *Ну, ты скажаши! Лети маўчи, Вады ў ступе не таўчи! (III 67)*.

Значны гумарыстычны патэнцыял закладзены ў словаспалучальнасці. Гэта можа быць і збліжэнне далёкіх паняццяў, і сутыкненне стыляў, і рыфмоўка, і таўталогія, і інш. Якуб Колас дасягае іранічнага гучання і такім шляхам. У выслоўях сустракаем: *цмокі цалавання (IV 21)*, *я ды пляшка (II 345)*, *захваты юха, хоць малое (VI 159)*, *мастацкая лаянка (V 175)*, *сек языкам (VI 18)*, *кручок мудрасці (X 17)*, *скарбы мазалёў (II 8)* і пад. Кожнае такое спалучэнне нібы згорнутая гумарыстычнія сітуацыя, неадназначны мастацкі вобраз. А, як адзначыў Анатоль Франс, “паэтычны вобраз павінен мець некалькі сэнсаў. Той, што вы адкрываеце ў ім, для вас і будзе сапраўдным сэнсам”[4, с. 110].

Выслоўі Якуба Коласа цалкам адпавядаюць вырашенню падобнай задачы – прымушаюць чытача шукаць глыбінны сэнс фразы, паколькі іх аўтар выдатна валодаў майстэрствам стварэння паэтычных вобразаў, заўсёды знаходзячы для гэтага трапнае беларускія слова.

1. Гарэлік, Л. М. Сатыры слова гнеўнае : Некаторыя асаблівасці беларускай савешкай сатырычнай паэзіі. – Мінск, 1989.
2. Дюбуа, Ж., Пир, Ф., Трисон, А и др. Общая риторика. – М., 1986.
3. Орлецкая, Л. В. Фразеологизмы как средство создания юмористического эффекта в тексте : автореф... канд. филолог. наук. – М., 1994.
4. Франс, А. Сад Эпікура // Собр. соч. в 8-ми т. – Т 3. – М., 1958.
5. Чубарян, Т. Ю. Семантика и прагматика речевых жанров юмора : автореф... канд. филолог. наук. – М., 1994.